

УДК 342.5

**ПРАВО ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я:
ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ**

**RIGHTS OF PERSONS IN HEALTH PROTECTION:
GNOSSEOLOGICAL APPROACHES**

Швець Ю.Ю.,
*кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Статтю присвячено висвітленню гносеологічних аспектів конституційного права особи на охорону здоров'я. Досліджено різні концептуальні підходи до розуміння поняття та змісту права особи на охорону здоров'я; проведено аналіз широкого та вузького підходів до визначення змісту цього права; встановлено його структуру й обсяг; з'ясовано зміст ключових понять у цій сфері. Обґрунтовано доцільність застосування широкого підходу до розуміння змісту конституційного права особи на охорону здоров'я; запропоновано його авторське визначення.

Ключові слова: конституційне право, охорона здоров'я, медичне обслуговування, медична допомога, медична послуга.

Конституція України проголошує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Зміст цього права розкривається у ст. 49 Конституції України, Основах законодавства України про охорону здоров'я та інших законодавчих актах. Однак у науковій літературі не склалося єдиної думки з приводу визначення змісту й обсягу цього конституційного права, що пов'язано з відсутністю односторонності у розумінні значення деяких ключових понять у цій сфері, а також багатогранністю цього права.

Необхідно погодитися з думкою вчених, які зауважують, що правильне трактування термінів і понять з питань права людини на охорону здоров'я уможливить більш повне їх розуміння як природного та невід'ємного права людини та громадянина, яке має захищатися державою [1, с. 112].

Таким чином, гносеологічні аспекти визначення права особи на охорону здоров'я є актуальним напрямком дослідження, оскільки дозволяє з'ясувати зміст та обсяг конституційного права особи на охорону здоров'я у теоретико-правовому та практичному аспектах.

Окремі питання, пов'язані із визначенням змісту й обсягу права особи на охорону здоров'я, досліджували такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, М.М. Білинська, В.С. Віткова, В.В. Дудка, В.М. Козаков, І.О. Колоцеї, Н.В. Коробцова, В.В. Лещенко, О.О. Отставнова, Я.Ф. Радиш, І.Я. Сенюта, О.В. Солдатенко, О.А. Федько та ін. Однак гносеологічні аспекти визначення конституційного права на охорону здоров'я були предметом дослідження небагатьох вчених.

Отже, метою цієї статті є уточнення значення основних понять, які входять до об'єкта конституційного права на охорону здоров'я, на підставі критичного огляду різних концептуальних підходів до його розуміння, що дозволить окреслити його межі та зміст в умовах проведення конституційної реформи.

Як справедливо відзначають Д.М. Белов і Ю.М. Бисага, саме в ході конституційної реформи спостерігається активізація теоретичного пояснення найважливіших державно-правових явищ і подій, обґрунтування на їх основі поглядів, наукових підходів, оцінок, концепцій [2, с. 68].

Тому, досліджуючи питання щодо поняття та змісту конституційного права на охорону здоров'я, необхідно підкреслити суттєвий вплив, який справляє на розуміння його змісту та визначення меж конституційна реформа, що триває у державі, а також міжнародні глобальні процеси.

Так, за нормами міжнародного законодавства, це право належить до групи економічних, соціальних і культурних прав, тобто прав другого покоління. Право на охорону здоров'я визнається світовим співтовариством як основне невід'ємне право, що належить кожній людині. Існують загальні положення, які гарантують право на здоров'я кожному, і положення, які захищають певні найбільш вразливі групи населення, зокрема дітей, жінок, осіб, які зазнають расової дискримінації, іноземних робітників тощо [3, с. 200].

Основні міжнародні стандарти у сфері охорони здоров'я знайшли своє втілення у положеннях Конституції України [4] та інших законодавчих актах [5]. Їх аналіз показує, що це право є комплексним і виступає предметом регулювання різних галузей права, зокрема конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального та ін.

На комплексний характер права особи на охорону здоров'я вказують

деякі науковці. Зокрема, І.Я. Сенюта зауважує, що поняття «право на охорону здоров'я» є самостійним поняттям, одним з основних у сучасній юридичній науці та суспільствознавстві. На думку вченої, його поява стала можливою внаслідок комплексного підходу у дослідженні. Такий підхід передбачає аналіз правових явищ, системно пов'язаних із поняттям «право на охорону здоров'я», а саме змісту цього права як природно-правового явища та юридичного механізму забезпечення цього права, законодавства про охорону здоров'я тощо шляхом поєднання формально-юридичного, соціологічного, соціологічно-антропологічного, порівняльно-правового та інших методів пізнання. На цій підставі науковець робить висновок, що особливість об'єктів досліджуваного права (зокрема «здоров'я» й «охорона здоров'я») полягає у тому, що ці об'єкти вивчаються різними галузями права [6, с. 19].

Необхідно погодитися з думкою вченої, оскільки комплексний характер права на охорону здоров'я зумовлює багатоаспектність цього поняття. Дослідження кожного окремого аспекту є завданням окремих наукових дисциплін, відповідно, регулювання цих аспектів здійснюється за допомогою норм різних галузей права.

Так, дослідження загальнотеоретичного аспекту, що здійснюється у межах дисципліни теорії права [6, с. 19], дозволяє з'ясувати значення основних термінів і понять, що входять до об'єкта права на охорону здоров'я, визначити методологічну основу дослідження цього права, проаналізувати історико-правові умови його виникнення та розвитку тощо.

У цивільно-правовому аспекті [7, с. 87] право на охорону здоров'я розглядається передусім як закріплена у законодавстві та гарантована державою можливість кожної людини вільно володіти, користуватися та роз-

поряджатися своїм здоров'ям як особливим нематеріальним благом, використовувати державні та інші засоби для збереження та захисту здоров'я. Досліджуються окремі механізми та цивільно-правові підстави обмеження абсолютності такого права, зокрема, виходячи із положень ст. 9 (Обмеження прав громадян, пов'язані зі станом їх здоров'я) Основ законодавства України про охорону здоров'я [5].

Адміністративно-управлінська складова частина права на охорону здоров'я [8] виявляється у засадах здійснення державного управління медичною галуззю, формування та реалізації державної політики у цій сфері тощо.

Комплексність права на охорону здоров'я зумовила формування окремої правової дисципліни та, як вважають деякі науковці [9; 10], самостійної галузі права – медичного права. Можна позитивно оцінити його появу, оскільки у межах єдиної наукової дисципліни стає можливою систематизація наукового знання у цій сфері, узагальнення й упорядкування правових норм, але слід зважати на комплексний характер медичного права та його тісний зв'язок з іншими галузями права.

Однак у контексті нашого наукового дослідження акцентуємо увагу саме на конституційно-правовому аспекті права особи на охорону здоров'я, який виражається у визначенні природньої та ціннісної складової частин цього права, з'ясуванні конституційно-правових гарантій його реалізації. Необхідно зауважити, що у вітчизняній науці конституційного права проблеми визначення його змісту та поняття досліджувала незначна група науковців. Серед них необхідно виділити таких вчених, як В.С. Віткова [11], Ю.М. Бисага та М.М. Палінчак [12], В.Є. Скоромоха [13] та деяких інших.

Традиційно розрізняють вузький і широкий підходи до трактування права на охорону здоров'я. Вузький під-

хід, який переважно був притаманним радянській правовій парадигмі [14; 15], передбачає, що конституційне право на охорону здоров'я – це забезпечена (гарантована) державою можливість особи отримати медичну допомогу або за допомогою інших медичних заходів забезпечити підтримання свого здоров'я на належному рівні чи його відновлення за необхідності.

У сучасній правовій думці превалює широкий підхід до розуміння змісту досліджуваного права. Зокрема, як зауважують деякі вчені, важко погодитися з вузьким підходом до визначення права на охорону здоров'я, оскільки поняття цього права набагато ширше і не обмежується лише медичними заходами. У його зміст входять й інші правові можливості, спрямовані на зміцнення, збереження і відновлення фізичного та психічного здоров'я [16, с. 24].

Невипадково окремі науковці присвятили свої дослідження вивченню більш широкого права – права на здоров'я. Так, О.О. Пунда розглядає його як особисте немайнове право, яке полягає у сукупності можливостей особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку щодо власного здоров'я. Структурними елементами права на здоров'я, на думку науковця, є право на охорону здоров'я, на медичну допомогу, на інформацію щодо стану свого здоров'я та на медичне страхування [17, с. 84]. У свою чергу, А.А. Романова вважає, що систему забезпечення права людини на здоров'я доцільно розглядати через соціальну складову частину цього права – право людини на охорону здоров'я, що включає інституційне, правове, організаційне та ресурсне забезпечення такого права [18, с. 5].

Отже, підкреслюється, що право на охорону здоров'я є складником права на життя, на безпечні і здорові умови праці та ін. та розглядається

передусім як особисте немайнове благо людини, невідчужуване й абсолютне. Необхідно зазначити, що здоров'я є об'єктом права особи на здоров'я, на охорону здоров'я та ряду інших прав, що дозволяє віднести ці права до групи однорідних соціальних прав. Водночас право на охорону здоров'я, крім соціального, має також економічний характер, що зумовлює його самостійність.

Деякими вченими висловлюється думка, що право на охорону здоров'я, як і інші конституційні права, належить до суб'єктивних прав людини, оскільки належить кожному конкретному суб'єкту і залежить від його волі, свідомості, особистого бажання і розсуду, а також виражає не потенційні, а реальні можливості індивіда. Право на охорону здоров'я має всі ознаки суб'єктивних прав і володіє специфічними рисами, які проявляються у розгляді його змісту, а також у процесі реалізації. Як будь-яке суб'єктивне право, право на охорону здоров'я – це міра і вид можливої поведінки особи (правові можливості) з метою досягнення нею найвищого психічного, фізичного і соціального стану [16, с. 22].

Розглядаючи зміст права на охорону здоров'я, необхідно зауважити, що у ст. 49 Конституції України [4] зазначається, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Отже, законодавець розмежовує три суб'єктивні можливості – щодо охорони здоров'я, отримання медичної допомоги та соціального страхування.

У зв'язку з цим у науковій літературі сформувалася концепція, відповідно до якої кожне з цих прав розглядається окремо. Наприклад, В.С. Віткова присвятила дисертаційне дослідження конституційному праву на медичну допомогу, визначаючи його як комплекс можливостей особи у визначений законодавством спосіб безоплатно отримати у фізичних осіб-підприємців і в госпо-

дарських організаціях охорони здоров'я медичну допомогу, до якої належать: екстрена медична допомога; первинна медична допомога; вторинна (спеціалізована) медична допомога; третинна (високоспеціалізована) медична допомога; паліативна допомога, яка не виключає права на лікарську помилку за умов, що не залежать від волі та професіоналізму лікаря [11, с. 9].

Подібний підхід притаманний І.А. Колоцеї, яка у своєму дисертаційному дослідженні розглядає право на охорону здоров'я та на медичну допомогу. Вчена вважає, що ці конституційні права можна розуміти як ціннісно значимі і формально закріплені гарантовані можливості кожного зі зміцнення та збереження здоров'я, його відновлення, гарантовані правовими, фінансовими, організаційними ресурсами держави і суспільства [19, с. 189]. Таким чином, вчена, хоча і розмежовує право на охорону здоров'я та медичну допомогу, не заперечує їх тісного взаємозв'язку.

Характерно, що право на медичне страхування (як самостійне право або як елемент права на охорону здоров'я) є найменш дослідженим у науці конституційного права. Його зазвичай розглядають як вид добровільного або, у визначених законодавством випадках, обов'язкового страхування, об'єктом якого є оплата послуг за надання медичної допомоги [20, с. 203]. Тобто медичне страхування можна вважати однією з економічних гарантій реалізації права особи на охорону здоров'я.

У науковій літературі також зустрічається підхід, відповідно до якого право на охорону здоров'я є комплексним конституційним правом, що включає декілька складових елементів, у т. ч. право на медичну допомогу та медичне страхування. Такої думки, зокрема, дотримується І.Я. Сенюта, яка вважає, що структурними елементами права людини на охорону здоров'я як загаль-

нососоціального (природного) права людини є такі можливості: 1) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я; 2) заборона катування чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; 3) зниження рівня смертності, здоровий розвиток дитини; 4) покращення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці у промисловості; 5) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьба з ними; 6) медична допомога; 7) консультативні і просвітницькі послуги; 8) справедливі та сприятливі, безпечні та здорові умови праці; 9) охорона материнства; 10) захист дітей і молоді у сфері охорони здоров'я [6, с. 45].

Необхідно підтримати концепцію єдності конституційного права на охорону здоров'я, у структурі якого виокремлюються певні елементи. Однак елементи, визначені І.Я. Сенютою, потребують уточнення. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу положень ст. 49 Конституції України [4]. Зокрема, зі змісту цієї статті вбачається, що право особи на охорону здоров'я є центральним у системі інших можливостей, визначених у цій статті, оскільки включає (але не обмежується) всі ці можливості (права), у т. ч. право на медичну допомогу та медичне страхування.

Для обґрунтування такої позиції необхідним є визначення змісту ключових понять – «здоров'я», «охорона здоров'я» та ін. З цього приводу у Рішенні Конституційного Суду України від 29 травня 2002 р. № 10-рп зазначається, що визначення понять «здоров'я», «охорона здоров'я», «заклади охорони здоров'я», «медична допомога», «медична послуга», «медичне обслуговування», «гарантований рівень медич-

ної допомоги», «стандарти медичної допомоги», «медичне страхування», «доступність медичного обслуговування», «безоплатність медичної допомоги», «платність медичних послуг» та інших суттєвих термінів надавали різні науковці та експерти. Суд установив, що дефініції зазначених понять і термінів різноманітні і збігаються лише в окремих частинах чи елементах. Так, «медична допомога» і «медична послуга» трактуються і як синоніми, і як антоніми, і як частина одна одної. Так само співвідносяться поняття «медична допомога» і «медичне обслуговування» та ін. [21]. Подібна неоднозначність спостерігається й у науковій літературі.

Сьогодні основні з цих понять визначені у ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, зокрема, наведено таке їх формулювання:

– здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад;

– медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами;

– охорона здоров'я – система заходів, які здійснюються органами державної влади й органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, медичними та фармацевтичними працівниками і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості її життя [5].

Отже, аналізуючи визначення означених понять у системному зв'язку зі ст. 49 Конституції України, можна

зробити висновок, що право особи на охорону здоров'я включає такі елементи (можливості): 1) державне фінансування соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм; 2) доступність для всіх громадян медичного обслуговування; 3) безоплатне отримання у державних і комунальних закладах охорони здоров'я професійної, якісної й ефективної медичної допомоги; 4) територіальна доступність медичної допомоги та медичного обслуговування; 5) доступність профілактичних та оздоровчих програм для населення, розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя.

Необхідно зауважити, що зміст права на охорону здоров'я не слід обмежувати лише елементами, визначеними у ст. 49 Конституції України, оскільки його об'єктом є здоров'я та заходи, які сприяють (забезпечують) його збереженню, зміцненню, відновленню або підтриманню. Це дозволяє до структури права на охорону здоров'я віднести також право на безпечні та здорові умови праці, на інформацію про екологічний стан, право на достатній життєвий рівень тощо. Тобто, конституційне право на охорону здоров'я включає

прямі елементи (які визначені у ст. 49 Конституції України) та непрямі (що впливають з інших норм Конституції).

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що право на охорону здоров'я є одним із фундаментальних конституційних прав, яке тісно пов'язане з іншими можливостями особи і включає, але не обмежується ними, право на медичну допомогу та медичне страхування. Внаслідок того, що право на охорону здоров'я є багатоаспектним, воно належить до предмета дослідження різних правових дисциплін і регулюється різними галузями права. У конституційному праві превалює широкий підхід до розуміння його змісту, що відповідає тенденціям міжнародної глобалізації.

У конституційно-правовому аспекті право на охорону здоров'я можна визначити як непорушну, абсолютну, гарантовану державою та міжнародним співтовариством, закріплену у міжнародних договорах та у Конституції України можливість людини щодо збереження, зміцнення, відновлення та підтримання свого здоров'я на належному рівні з використанням, у разі необхідності, безоплатної, доступної й ефективної медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лещенко В.В., Радиш Я.Ф. Права людини на життя та охорону здоров'я – методологічна основа державного управління здоров'ям охоронною сферою: вступ до проблеми. Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С. 104–113.
2. Белов Д.М., Бисага Ю.М. Парадигма українського конституціоналізму та конституційна реформа: питання співвідношення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 60–64.
3. Москаленко В.Ф., Грузева Т.С., Іншакова Г.В. Регламентация права на охорону здоров'я у міжнародних нормативно-правових актах. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (17–18 квітня 2008 р., м. Львів). С. 186–201.
4. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
6. Сенюта І.Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 215 с.

7. Коробцова Н.В. Право на охорону здоров'я: поняття та зміст. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2013. Вип. 5. Т. 1. С. 86–88.
8. Гладун З.С. Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації): монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 460 с.
9. Волков В.Д., Дешко Л.Н., Заблоцкий В.П. и др. Медицинское право Украины: учеб. пособ. Донецк: Изд-во ДонНУ, 2005. 268 с.
10. Болотіна Н.Б. Медичне право у системі права України. Право України. 1999. № 7. С. 116–121.
11. Віткова В.С. Конституційне право на медичну допомогу та його юридичне забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2017. 18 с.
12. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород: Ліра, 2003. 164 с.
13. Скомороха В.Є. Конституційне правосуддя і права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування та їх забезпечення державою. Вісник Конституційного Суду України. 2002. № 5. С. 62–68.
14. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. М.: МГУ, 1972. 300 с.
15. Волков В.Д. Конституционное право на охрану здоровья советских граждан. Конституция СССР и правовое положение личности. М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1979. С. 98–103.
16. Отставнова Е.А. Конституционные основы защиты права человека и гражданина на охрану здоровья и медицинскую помощь в современной России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 2010. 246 с.
17. Пунда О.О. Поняття та зміст права на здоров'я. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 3–4. С. 79–84.
18. Романова А.А. Система забезпечення права людини на здоров'я: постановка питання. Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 16. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/download/281/302>.
19. Колоцеи И.А. Право на охрану здоровья и медицинскую помощь как конституционная ценность: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Архангельск, 2010. 233 с.
20. Окуньский А.Р. Медичне страхування в Україні: проблеми і перспективи. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (19–20 квітня 2007 р., м. Львів). С. 203–209.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу): Рішення Конституційного Суду України від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02/paran54#n54>.

Статья посвящена освещению гносеологических аспектов конституционного права человека на охрану здоровья. Исследованы различные концептуальные подходы к пониманию понятия и содержания права человека на охрану здоровья; произведен анализ широкого и узкого подходов к определению содержания данного права; определена его структура и объем; выяснено содержание ключевых понятий в этой сфере. Обоснована целесообразность применения широкого подхода к пониманию содержания конституционного права человека на охрану здоровья; предложено его авторское определение.

Ключевые слова: конституционное право, здравоохранение, медицинское обслуживание, медицинская помощь, медицинская услуга.

The article is devoted to the coverage of epistemological aspects of the constitutional right of a person to health care. Different conceptual approaches to the understanding of the notion and content of the person's right to health care are investigated; analysis of wide and narrow approaches to the definition of the content of this right; its structure and volume are determined; the content of other key concepts in this area is elucidated. The expediency of applying a broad approach to understanding the content of the constitutional right of a person to health protection has been substantiated; author's definition of this right is proposed.

Key words: constitutional law, health care, health care, aid, medical service.